

Научный вестник Бухарского государственного университета * Scientific reports of Bukhara state University

2/2019

ILMIY AXBOROTI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

ISSN 2181-6875

2000-YILDAN BIR YILDA TO'RT
CHOP MARTA CHOP
ETILMOQDA ETILADI

2019/2(74)

TAHRIR KENGASHI RAISI:

Xamidov O.X.

iqtisod fanlari doktori, dotsent

BOSH MUHARRIR:

Qahhorov O.S.

*iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), dotsent*

TAHRIR HAY'ATI:

Adizov B.R.

*pedagogika fanlari doktori, professor
(bosh muharrir o'rinbosari)*

Abuzalova M.Q.

filologiya fanlari doktori

Amonov M.R.

texnika fanlari doktori, professor

Axmedova Sh.N.

filologiya fanlari doktori, professor

Barotov Sh.R.

psixologiya fanlari doktori, professor

Baqoyeva M.Q.

filologiya fanlari doktori

Bo'riyev S.B.

biologiya fanlari doktori, professor

Djurayev D.R.

fiz.-mat. fanlari doktori, professor

Durdiyev D.Q.

fiz.-mat. fanlari doktori, professor

Jo'rayev N.Q.

Siyosiy fanlari doktori, professor

Hayitov Sh.A.

tarix fanlari doktori, professor

Hayitov Y.Q.

geografiya fanlari doktori

Mirzayev Sh.M.

texnika fanlari doktori, professor

Olimov Sh.Sh.

pedagogika fanlari doktori

Qahhorov S.Q.

pedagogika fanlari doktori, professor

Quvvatova D.H.

filologiya fanlari doktori

Roziqov O'A.

fiz.-mat. fanlari doktori, professor

Sayfullayeva R.R.

filologiya fanlari doktori, professor

Umarov B.B.

kimyo fanlari doktori, professor

O'rayeva D.S.

filologiya fanlari doktori, professor

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARLARI:

Navro'z-zoda B.N.

iqtisod fanlari doktori, professor

To'rayev H.H.

tarix fanlari doktori, professor

**BUXORO DAVLAT
UNIVERSITETI ILMIY
AXBOROTI**

***

**НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК
БУХАРСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

***

**SCIENTIFIC REPORTS OF
BUKHARA STATE UNIVERSITY**

*Jurnal O'zbekiston Matbuot va axborot
agentligi Buxoro viloyat matbuot va
axborot boshqarmasida
2016-yil 29-fevral
№ 05-073-sonli guvohnoma bilan
ro'yxatga olingan.*

*"Buxoro davlat universiteti ilmiy
axboroti" jurnali Filologiya va Fizika-
matematika fanlari bo'yicha O'zbekiston
Respublikasi Vazirlar Mahkamasi
huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy
nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.*

*Jurnal Oliy o'quv yurtlarining
professor-o'qituvchilari, katta ilmiy
xodim-izlanuvchilar, talabalar, ilmiy
tekshirish muassasalari ilmiy xodimlari,
akademik litsey, kasb-hunar kollejlari
o'qituvchilari hamda umumiy o'rta ta'lim
va turli sohalarida xizmat qilayotgan
ilmiy xodimlar uchun mo'ljallangan.*

**Muassis: Buxoro davlat
universiteti**

**MAS'UL KOTIB:
Shirinova M.SH.**

**MUHARRIRLAR: Rajabova M.B.
Temirova D.X.
Abdullayeva L.A.**

**BO'LIM TEXNIGI: Rajabova R.Z.
BO'LIM MUSAHHIHI: Yuldasheva D.Sh.**

**AZIZ
MUALLIFLAR VA
JURNALIMIZ MUSHTARIYLARI**

"BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY

AXBOROTI" JURNALI-

SIZNING DOIMiy HAMKORINGIZ!

**"BUXORO DAVLAT
UNIVERSITETI ILMIY
AXBOROTI"**

Jurnali Buxoro davlat
universiteti Tahririy-nashriyot
bo'limida sahifalandi.

Tahririyat manzili:

Buxoro, 200117
Buxoro davlat
universiteti, bosh bino,
2-qavat 208-xona.
Tahririy-nashriyot bo'limi.
Teln: 0(365) 221-30-32
<http://www.almamater.uz>
e-mail: tahririyat12@umail.uz

Bosishga ruxsat etildi.
21.06.2019 y. Qog'oz bichimi
60x84, 1/8. Tezkor bosma
usulida bosildi. Shartli bosma
tabog'l – 25,30.
Adadi 70.
Buyurtma № 147
Bahosi kelishilgan n arxda.
"Sadriddin Salim Buxoriy"
MCHJ bosmaxonasida chop
etiladi. Manzil: Buxoro sh.
M.Iqbol ko'chasi, 11-uy.

• **NAVOIY GULSHANI**

Ражабова М.Б. Ошиқ изтиробларининг навоиёна талқини.....165

• **FALSAFA, HUQUQ VA SIYOSATSHUNOSLIK**

Хамидов О.Х., Раҳимов К. Бухорони “қуббат ул-ислом” этган аллома.....168

Надинова З.П., Амиркулов Р.Х. Илмий билишда интуициянинг ўзига хос хусусиятлари.....176

Акрамов М.М. Ёшлар жиноятчилигининг олдини олишда кино санъатининг роли (“Scorpion” номли тўлиқ метражли миллий бадиий фильм мисолида).....183

Нажмиддинов Б.М. Сиёсий партиялар моҳиятига доир замонавий ёндашувлар ва уларнинг аҳамияти.....186

Исабаев М.Б. Худудий вакиллик органлари тизимини такомиллаштириш - давлат бошқарувини модернизация қилишдаги муҳим вазифа.....191

Джураев Ш.Ф. Философская система как специфичный индикатор развития общества в древности и средневековья.....196

Шарипова Д.Ш., Абулова З.А. Нақшбандия тариқати орифларининг фазилатлари ва силсиласи.....199

• **TARIXSHUNOSLIK**

Ҳайитов Ш.А. Россия федерациясидаги ўзбеклар: тарихий таҳлил (1991-2015 йиллар).....204

Раҳмонов Т.Э., Шодиева Ш.С. Ўрта осий ва Марказий Осий атамаларининг келиб чиқиши ҳақида илмий мулоҳазалар.....207

Бобожонова Ф.Х. Бухоро мадрасаларининг қурилиши, моддий-хўжалик таъминоти ва фаолиятини ташкил қилиш масалалари.....211

Ҳайитов Ж.Ш. Туркистонда картошка экин навларининг тарқалиш тарихидан (XIX аср охири – XX аср бошлари).....217

Jumayeva N.A. Buxoro vohasi aholisining yer – suvdan foydalanishi bilan bog`liq an`analar (XIX asr oxiriXX asr boshlari).....221

Zaripov J.G., Ahmadov A.A. Buxoro amirligi diplomatiyasida Afg`onistonning o`rni(XVIII-XIXasrlar).....226

• **IQTISODIYOT**

Navruz-zoda B.N., Najmiddinov S.N. Buxoro hududining turistik salohiyatini ko`tarishda ziyorat turizmining ahamiyati va roli.....231

Хамраев З.М., Қаҳҳоров О.С. Ўзбекистонда ташқи савдо ривожланиши жараёнлари таҳлили.....235

Qayimova Z.A., Narziyeva D.M. Korxonalarda innovatsion jarayonlarni tashkil etish yo`llari.....245

Шомуродов Р.Ш. Инновацион стратегик бошқарув тушунчасининг моҳияти.....249

• **PEDAGOGIKA**

Boltayev T.B., Murodov Sh.A. Preparing the educational materials using lms platform.....253

Ташпўлатов Ф.А. Ўқувчи ва талаба-ёшлар ўртасида ўтказиладиган спорт мусобақалари тизимини янада такомиллаштириш йўллари.....256

Турдиева Г.С. Google сайт хизматлари ёрдамида талабаларнинг мустақил ишларини ташкиллаштириш технологияси.....261

Избуллаева Г.В., Расулова З.Д. Меҳнат таълимида тўғараклар фаолиятини интерфаол усуллар ёрдамида уйғунлаштириш.....266

Назаров А.М., Файзиева У.А. Замонавий раҳбар кадрлар тайёрлашдаги психологик муаммолар.....273

Зокирова Г.В. Ўзбекистонда хотин-қизлар нашрлари: типологик жиҳатлари, мавзулари кўламининг янгиланиши.....277

• **SAN'ATSHUNOSLIK**

Мурадов Ш.К., Кўкиев Б.Б., Облоқулова Л.Ф. Яққол тасвирлар қуришда қийшиқ бурчакли аксонометрик проекциялардаги ўзгариш коэффициентларининг ўзаро боғлиқлиги.....282

Абдуллаев С.Ф., Ядгаров У.Т. Методы перспективного изображения гипсовых античных голов и бюстов.....286

• **QUTLOV**

Жумаев Ж. Болтаев Телмаен Бакаевич 60 ёшда.....292

• **E'LON**

“Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti” jurnalida maqola e'lon qilish talab va shartlari...293-294

4. Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi matbuot xizmati ma'lumotlari. Elektron manba [<https://uzbektourism.uz/uz/newnews/view?id=48>].
5. Kun.uz jurnalisti Lola Rahmonboyevaning maqolasi. Elektron manba [<https://kun.uz/uz/news/2019/02/25/buxoro-deklaratsiyasi-ziyosat-turizmi-xalqaro-forumi-yakunlari>].
6. <https://www.trt.net.tr/uzbek/turk-dunyosi/2019/02/22/buxoroda-o-tayotgan-birinchi-ziyosat-turizmida-tashrif-buyuruvchilar-soni-ortmoqda-1150771>

УДК 338.246.2:339.5 (575)

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАШҚИ САВДО РИВОЖЛАНИШИ ЖАРАЁНЛАРИ ТАҲЛИЛИ
АНАЛИЗ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ ВНЕШНЕЙ ТОРГОВЛИ В УЗБЕКИСТАНЕ
ANALYSIS OF THE PROCESSES OF DEVELOPMENT OF FOREIGN TRADE IN
UZBEKISTAN

Хамраев Зафар Мамасаидович

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси Кадрларни қайта тайёрлаш ва статистика тадқиқотлари маркази бўлим бошлиғи

Қаҳҳоров Отабек Сиддиқович

БухДУ иқтисодиёт кафедраси доценти, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Таянч сўзлар: ташқи савдо, экспорт, импорт, ташқи савдо айланмаси, соф экспорт, ташқи савдо сальдоси, ички бозор, ишлаб чиқариш, маҳсулотлар, озиқ-овқат маҳсулотлари, халқ истеъмоли товарлари, ташқи иқтисодий жараёнлар, тадбиркорлар, саноат, қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш, транспорт хизматлари, туризм хизматлари, статистик кўрсаткичлар, статистик таҳлил, мутлақ кўрсаткичлар, нисбий кўрсаткичлар, ўртача кўрсаткичлар, самарадорлик кўрсаткичлари.

Ключевые слова: внешняя торговля, экспорт, импорт, внешнеторговый оборот, чистый экспорт, баланс внешней торговли, внутренний рынок, производство, продукты, пищевые продукты, товары народного потребления, внешнеэкономические процессы, предприниматели, промышленность, сельское хозяйство, услуги, транспортные услуги, туристические услуги, статистические показатели, статистический анализ, абсолютные показатели, относительные показатели, средние показатели, показатели эффективности.

Key words: international trade, export, import, foreign trade turnover, net exports, foreign trade balance, domestic market, production, products, food products, consumer goods, foreign economic processes, entrepreneurs, industry, agriculture, services, transport services, touristic services, statistical indicators, statistical analysis, absolute indicators, relative indicators, averages indicators, performance indicators.

Ушбу мақолада Ўзбекистонда ташқи савдонинг ривожланиш жараёнлари ва унга таъсир қилувчи омиллар таҳлили ёритилган.

В данной статье анализируются процесс развития внешней торговли в Узбекистане и факторы, влияющие на него.

This article analyzes the process of development of foreign trade in Uzbekistan and the factors that affect it.

Кириш. Мустақилликка эришгач, республикамизнинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши ва ташқи савдо фаолиятини амалга ошириши учун шарт-шароитлар ва имконият туғилди. Вужудга келган вазият ташқи савдони ташкил этиш ва бошқаришнинг ўзига хос тизимини шакллантириш, савдо алоқаларини йўлга қўйиш борасида қоида ва тамойилларни ишлаб чиқиш жаҳон мамлакатлари билан ўзаро савдо ва иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг асосий омилига айланди. Шу мақсадда мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ ташқи савдони ривожлантириш асосий мақсад қилиб белгиланди ва бумақсадга эришиш учун зарурий шароитларни яратиш бўйича кенг қамровли ислохотлар амалга оширилди. Энг аввало, ташқи савдони тартибга солиш тизимини жаҳон

андозаларига мослаштириш, қонуний-ҳуқуқий базани такомиллаштириш, экспорт билан шуғулланувчи корхоналарни қўллаб-қувватлашнинг самарали механизми яратилди.

Ўзбекистонда ташқи савдони ривожлантириш уч босқичда амалга оширилди. Биринчи босқич (1991-1995 йиллар) мустақилликнинг дастлабки йилларига тўғри келиб, у пайтда ишлаб чиқариш суръатларининг салбийлигини ҳисобга олган ҳолда асосий эътибор ички бозорни четдан келтирилган маҳсулотлар билан тўйинтиришга қаратилди.

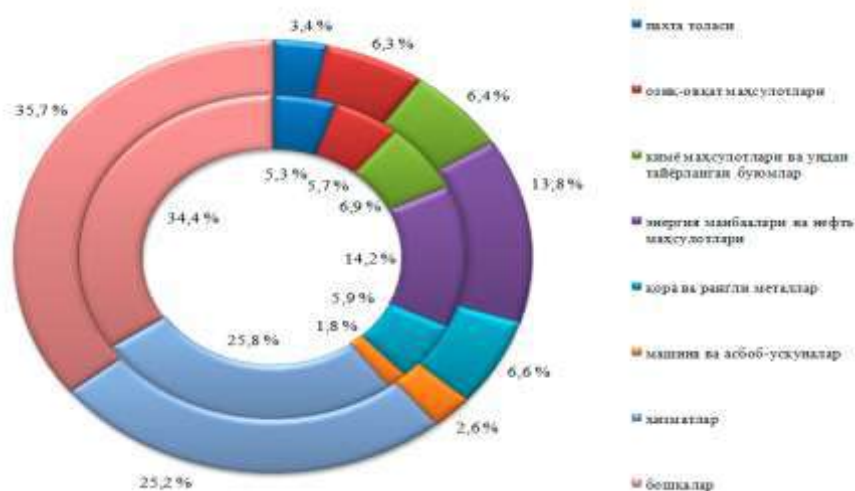
Иккинчи босқичда (1996-2000 йиллар) ички ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали импорт ўрнини босувчи товарлар ишлаб чиқариш асосий вазифа қилиб белгиланди. Бунда асосан халқ истеъмоли товарларини ишлаб чиқаришга асосий урғу берилди.

Учинчи босқичда (2001 йилдан ҳозирги давргача) ишлаб чиқариш анча такомиллашган давр бўлиб, энди нафақат импорт ўрнини босувчи товарлар, балки экспорт учун товарлар ишлаб чиқаришни ҳам йўлга қўйиш бош вазифа қилиб белгиланди.

Мураккаб ташқи иқтисодий жараёнлар, экспорт товарлари нархларининг пасайиши ва асосий савдо ҳамкор давлатлардаги иқтисодий ўсишнинг секинлашиши каби ноқулай шароитларда мамлакатимизда ташқи савдонинг ривожланишини қўллаб-қувватлаш бўйича сўнги йилларда бир қатор ишлар амалга ошириб келинмоқда. Бу ишлар замирида асосан тадбиркорларимизнинг экспорт салоҳиятини оширишга ёрдам берувчи чора-тадбирлар ётадики, уларнинг энг асосийси сифатида “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”ни [1] ишлаб чиқилишини келтиришимиз мумкин.

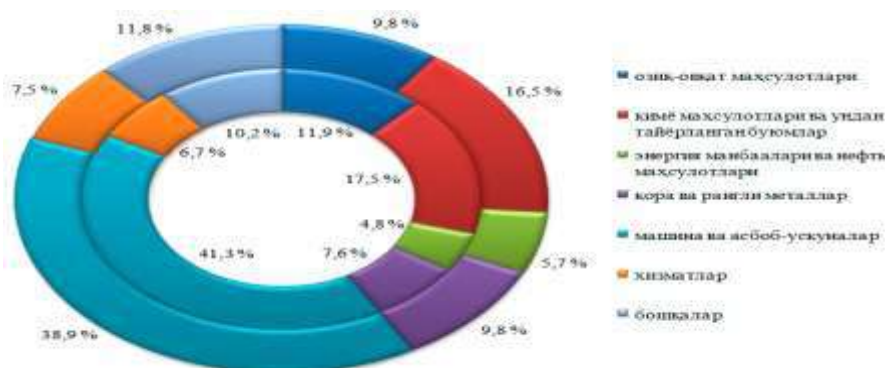
Мамлакатимизда сўнги йилларда саноат, қишлоқ хўжалиги ва хизмат кўрсатиш тузилмаларида туб ўзгаришларнинг амалга оширилиши натижасида ташқи савдода фақат хомашё воситалари билан қатнашувига барҳам берилди. Хусусан, экспорт таркибида пахта толасининг улуши (2000 йилда 27,5%га) кескин камайиб борган ва 2017 йил якунлари бўйича бу кўрсаткич 3,4%ни ташкил қилган. Шунингдек, экспорт таркибида бошқа товарлар гуруҳи 35,7% улуш билан муайян ўринга эга бўлиб, бунда ушбу гуруҳга кирувчи текстил маҳсулотларининг ҳажми 1133,2 млн. АҚШ долларини ташкил этди ва ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 22,8% ўсди, хизматлар 25,2%га, шундан 11,6% транспорт хизматларига, 11,4% эса туризм хизматлари ҳиссасига тўғри келган ҳамда энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари 13,8%га ва озиқ-овқат маҳсулотлари 6,3%га ошганлигини кўришимиз мумкин [5; 143]. Бу ўз навбатида мамлакат экспорт салоҳиятидаги ривожланиш тенденциясини кўрсатади. Ушбу эришилган натижаларни куйидаги расмларда янада аниқроқ кўришимиз мумкин (1- ва 2-расмлар).

1-расм. Товар ва хизматларнинг экспорт таркиби, жамига нисбатан фоизда (ташқи айлана 2017 йил январь-декабрь, ички айлана 2016 йил январь-декабрь учун)

Импорт таркибининг асосий улуши 38,9% билан машина ва асбоб-ускуналар гуруҳи ва 16,5% билан кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар гуруҳи ҳиссасига тўғри келмоқда.

2-расм. Товар ва хизматларнинг импорт таркиби, жамига нисбатан фоизда (ташқи айлана 2017 йил январь-декабрь, ички айлана 2016 йил январь-декабрьчун)

Мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятининг натижаларини баҳолашда статистик кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Уларни ҳисоблашдан кўзланган асосий мақсад мамлакат ташқи савдосига ҳолис баҳо бериш, ундаги таркибий ўзгаришларни аниқлаш, ташқи савдо ривожланишига тўқинлик қилаётган омилларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш йўлларини топишдан иборатдир. Ташқи савдонинг статистик кўрсаткичлар тизими умумий кўрсаткичлар билан бир қаторда, ўзининг хусусий кўрсаткичлар тизими ҳам эгадир. Уларни ҳисоблаш усуллари умумий статистика қоидалари ва халқаро меъёрларга асосланади. Бу кўрсаткичлар мамлакат ташқи савдосини ҳар томонлама таҳлил қилиш ва уни ривожлантириш бўйича якуний хулосалар қилиш имконини беради.

Ўзбекистонда ташқи савдо ва иқтисодий алоқаларни ривожлантиришнинг асоси – очиқ иқтисодиётни вужудга келтиришдир. Бугунги кунда мамлакатимиз тўла ҳуқуқли асосда энг обрўли ва нуфузли халқаро ташкилотларга аъзо ҳисобланади. Масалан, БМТнинг иқтисодий муассасалари, Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки, Халқаро меҳнат ташкилоти, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Халқаро молия корпорацияси, Осиё тикланиш ва тараққиёт банки, МДХнинг минтақавий иқтисодий ташкилоти ва бошқалар шулар жумласидандир. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ)да 2005 йилнинг октябрь ойида кузатувчи мақомини олган бўлиб, ҳозирда эса республикамизда ушбу ташкилотга ҳақиқий аъзо бўлиб кўшилиш бўйича барча зарурий чора-тадбирлар амалга оширилмоқда [5].

Мавжуд имкониятлардан самарали ва оқилона фойдаланиш орқали республикамизнинг куч ва қудратини, иқтисодий салоҳиятини ошириш, халқаро савдода ўз ўрнини эгаллаши учун иқтисодиётнинг устувор йўналишларини ривожлантириш, импорт ўрнини босадиган ва экспортга мўлжалланган маҳсулотлар ассортиментини ва ҳажминини кенгайтириш бугунги куннинг асосий вазифаси ҳисобланади.

Ташқи савдонинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишида тутган ўрнини ҳисобга олган ҳолда унинг ривожланишига таъсир қилувчи омилларнинг таҳлили муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаш жоиздир.

Мамлакатнинг ташқи савдоси ривожланишига таъсир этувчи омиллар асосан икки тоифага бўлинади. Булар: ташқи ва ички омиллар.

Ташқи омиллар бу жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ҳолатидан келиб чиқиб, яъни жаҳон бозорларидаги хомашё товарларига нархлар конъюнктурасини ўзгариши ва ривожланган мамлакатлардаги иқтисодий ҳолатга боғлиқ бўлади. Ташқи омилларда мамлакатнинг таъсири ўз ифодасини топмайди, чунки алоҳида мамлакатнинг дунё иқтисодиётидаги улуши унчалик катта бўлмайди ва унда юритилаётган иқтисодий сиёсатнинг жаҳон иқтисодиётига таъсири ҳам шунга яраша бўлади.

Ички омиллар эса мамлакатнинг ташқи савдоси ривожига муҳим таъсир кўрсатади. Бу эса асосан мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий сиёсатга боғлиқ бўлади.

Ташқи савдони ифодаловчи кўрсаткичлар тизими куйидагиларни қамраб олади:

- 1) Ташқи савдонинг мутлақ кўрсаткичлари;
- 2) Ташқи савдонинг нисбий кўрсаткичлари;
- 3) Ўртача кўрсаткичлар;
- 4) Самарадорлик ва индекс кўрсаткичлари.

Юқорида келтирилган кўрсаткичларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ташқи савдо ривожланишининг муайян жиҳатларини акс эттиради. Қуйида уларнинг мазмун-моҳияти, ҳисоблаш усуллари ва қўлланиш хусусиятлари ҳақида тўхталамиз.

Ташқи савдонинг мутлақ кўрсаткичлари - ташқи савдо айланмасининг ҳажми, миқдори ва нархларини ифодалайди. Бу кўрсаткич бир неча статистик кўрсаткичларни қўшиш, айириш орқали топилади ва ўзида мутлақ ўзгаришларни акс эттиради. Масалан, 2017 йилда Ўзбекистон Республикасининг экспорт ҳажми 13893,6 млн. АҚШ доллари, импорти эса 13013,4 млн. АҚШ долларни ташкил қилган. Соф экспорт эса 880,2 млн. АҚШ долларига тенг [4, 137].

Юқоридаги кўрсаткич мутлақ кўрсаткич ҳисобланиб, ташқи савдонинг реал миқдорини кўрсатади. Лекин бу кўрсаткич муайян камчиликларга эга, яъни у ташқи савдо кўрсаткичларини давр ёки ҳудудлар бўйича қандай тезликда ёки интенсивликда ривожланаётганини кўрсата олмайди. Шу сабабдан иккинчи тур кўрсаткичлар, яъни нисбий кўрсаткичлардан фойдаланилади. Нисбий кўрсаткичлар ташқи савдонинг йиллар ёки ҳудудлар бўйича қандай ўзгаришини кўрсатади ва иккита мутлақ миқдорни бир-бирига бўлиш орқали топилади. Нисбий миқдорларнинг камчилиги шундаки, улар фақат муайян ҳудуд ёки даврда ташқи савдонинг ривожланиш даражасини кўрсатади, лекин бутун мамлакат миқёсида умумлаштириб кўрсата олмайди. Масалан, мамлакатнинг умумий экспорти маълум бўлган ҳолда 14 та иқтисодий ҳудуднинг ҳар бирига ўртача қанчадан экспорт тўғри келишини нисбий миқдорлар ёрдамида аниқлаб бўлмайди. Бундай ҳолда ташқи савдонинг ўртача кўрсаткичларидан фойдаланилади. Масалан, юқоридаги мисолда, 2017 йилда Ўзбекистонда ҳар бир ҳудудга экспорт ўртача $\frac{13893,6}{14} = 992,4$ млн. АҚШ долларидан тўғри келган.

Юқорида кўрсатилган учта кўрсаткичнинг ҳар бири мавжуд рақамларни қўшиш ёки айириш, бўлиш ёки ўртачасини топиш орқали аниқланади. Ушбу кўрсаткичлар ташқи савдо омиллари таъсирида унинг ўзгариш даражаларини ифодалай олмайди. Бундай ҳолда таҳлил қилишнинг индекс усулларида фойдаланилади. Ҳар қандай иқтисодий жараёнга бир вақтнинг ўзида бир неча омилларнинг таъсир кўрсатишини ҳисобга олсак, бу усул ташқи савдо натижаларини янада тўлароқ ўрганиш ва таҳлил қилиш имконини беради.

Қайд этилган тўрт турдаги кўрсаткичларни умумлаштириб, ташқи савдони статистик таҳлил қилишнинг қуйидаги кўрсаткичлар тизимини келтириш мумкин. Улар халқаро услубиётда ташқи савдони статистик ўрганишда фойдаланилади ва мамлакат ташқи иқтисодий фаолияти натижаларини тўла ва ишончли баҳолашга ёрдам беради. Бу кўрсаткичлар таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин: 1) мамлакатнинг ташқи савдо айланмаси; 2) экспорт ва импорт; 3) ташқи савдо сальдоси; 4) мамлакат экспорти ва импортнинг ташқи савдо айланмасидаги улуши; 5) экспорт (импорт)нинг қиймат индекси; 6) экспорт (импорт)нинг физик ҳажм индекси; 7) экспорт (импорт)нинг нарх индекслари; 8) экспорт ва импорт интенсивлиги индекси; 9) ташқи савдода нисбий устунлик индекси; 10) экспорт (импорт)га ихтисослашув индекси; 11) экспорт диверсификация индекси; 12) Херфиндал-Хиршман индекси.

Энди ушбу кўрсаткичларнинг ҳар бирига батафсилроқ тўхталиб ўтамиз.

1. Мамлакатнинг ташқи савдо айланмаси унинг ташқи дунё билан амалга оширган барча савдо фаолияти натижаларини акс эттиради [3]. Ташқи савдо айланмаси мутлақ кўрсаткич ҳисобланиб, у экспорт ва импорт кўрсаткичларининг йиғиндисига тенг, яъни:

$$FT = X + M (1)$$

Бу ерда FT – ташқи савдо айланмаси, X – экспорт ҳажми, M – импорт ҳажми.

2. Экспорт (X) – мамлакатнинг ташқи дунёга сотган барча товар ва хизматларининг пулдаги ифодаси. **Импорт (M)** – ташқи дунёдан сотиб олинган барча товар ва хизматларнинг пул кўринишидаги ифодаси.

3. Ташқи савдо сальдоси – мамлакат экспорти ва импорти орасидаги фарқ бўлиб, у мамлакат ташқи савдо баланснинг ижобий ёки салбий эканлигини кўрсатади. Ташқи савдо сальдоси қуйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$FTS = X - M \quad (2)$$

4. Мамлакат экспорти ва импортнинг ташқи савдо айланмасидаги улуши экспорт (импорт)нинг ташқи савдо айланмаси миқдорига нисбатидир. Ушбу кўрсаткич қуйидагича аниқланади:

$$K_{\text{экспорт}} = \frac{X}{FT} \cdot 100\% \quad \text{ва} \quad K_{\text{импорт}} = \frac{M}{FT} \cdot 100\% \quad (3)$$

5. Экспорт (импорт)нинг қиймат индекси мамлакат экспорти (импорти) ҳар икки омил, яъни нарх ва миқдорнинг ўзгариши натижасида жорий йилда олдинги йилга нисбатан қанчага ўзгарганини кўрсатади [3]. Ушбу кўрсаткич қуйидагича ҳисобланади:

$$I_{pq} = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_0} \quad (4)$$

Бу ерда, I_{pq} - экспорт (импорт) қиймат индекси, p_1 , q_1 ва p_0 , q_0 эса мос равишда жорий ва ўтган йилдаги экспорт (импорт) маҳсулотлари миқдори ва нархини ифодалайди.

6. Экспорт (импорт)нинг физик ҳажм индекси. Экспорт ёки импортнинг экспорт қилинаётган товар ва хизматларнинг физик ҳажми ўзгариши ҳисобига қандай ўзгарганлигини экспорт (импорт)нинг физик ҳажм индекси ёрдамида аниқлаш мумкин. У қуйидагича ҳисобланади:

$$I_q = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \quad (5)$$

Бу формула маҳсулот физик ҳажмининг ўзгариши ҳисобига экспорт миқдори қандай ўзгаришини кўрсатади.

7. Экспорт (импорт)нинг нарх индекслари. Экспорт (импорт) миқдорига нарх омилнинг таъсирини экспорт (импорт) нархлари индекси ифодалайди ва у қуйидагича ҳисобланади:

$$I_p = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1} \quad (6)$$

Экспорт (импорт)нинг миқдор, ҳажм ва нарх индекслари орасида боғлиқлик мавжуд бўлиб у қуйидагича ифодаланади:

$$I_{pq} = I_p \cdot I_q \quad (7)$$

8. Экспорт ва импорт интенсивлиги индекси (Т) – бу икки мамлакат ўртасидаги савдо фаолияти натижаларининг кутилганидан қанчага ортиқ ёки камлигини уларнинг жаҳон савдосидаги улушига қараб баҳолаш имконини беради [6]. Бу кўрсаткич мамлакат экспортининг давлатлар бўйича тақсимланиш даражасини ифодалаб, мамлакатнинг ташқи савдода қайси мамлакатга кўпроқ боғлиқлигини кўрсатади. Уни ҳисоблашда қуйидаги кўрсаткичлар иштирок этади:

- x_{ij} - i мамлакат томонидан j мамлакатга амалга оширилган жами экспорт ҳажми;
- x_{wj} - j мамлакатнинг жами экспорт ҳажми;
- X_{it} - i мамлакатнинг жами экспорти;
- X_{wt} - дунё экспорт ҳажми.

Бу индекс формула кўринишида қуйидагича ёзилади:

$$T_{ij} = \frac{x_{ij}}{X_{it}} : \frac{x_{wj}}{X_{wt}} \quad (8)$$

Бу формуланинг иқтисодий мазмуни шундан иборат, яъни $\frac{x_{ij}}{X_{it}}$ (1) нисбат j

мамлакатга амалга оширилган экспортнинг i мамлакатнинг жами экспортидаги улушини,

$\frac{x_{wj}}{X_{wt}}$ (2) нисбат эса j мамлакатнинг бутун дунё экспортидаги улушини кўрсатади. (1) ва

(2)нинг нисбати эса i мамлакатэкспортининг j мамлакат экспортидаги улушини ифодалайди. Бу кўрсаткични фоизларда ҳисоблаш анча қулай. У ҳолда X_{ij} ва X_{wt} қиймати 100 га тенг бўлиб, юқоридаги формула қуйидаги оддий кўринишга эга бўлади:

$$T_{ij} = x_{ij} : x_{wj}$$

Бу кўрсаткич қанчалик катта бўлса, i мамлакатнинг j мамлакатга боғлиқлиги шунчалик юқори бўлади.

9. Ташқи савдода нисбий устунлик индекси. Ушбу индекс мамлакатнинг муайян товарлар ва хизматлар экспорти бўйича нисбий устунликка эга ёки эга эмаслигини кўрсатади.

$$RCA = \frac{x_{ij}}{X_{it}} : \frac{x_{wj}}{X_{wt}} \quad (9)$$

Бу ерда:

x_{ij} – i мамлакатда j товар ёки хизмат экспорти миқдори;

x_{wj} – j товарнинг бутун дунёдаги экспорт ҳажми;

X_{it} – i мамлакатнинг жами экспорти;

X_{wt} – дунё экспорт ҳажми.

Ушбу индекснинг назарий асоси бўлиб, классик иқтисодчилар А.Смит ва Д.Рикардоларнинг назариялари хизмат қилади. **Агар бу индекс** қиймати бирдан кичик бўлса, у ҳолда бу мамлакат ушбу товар экспорти бўйича нисбий устунликка эга эмас, аксинча бўлса, мамлакат нисбий устунликка эга бўлади. Нисбий устунлик индексининг аҳамиятли томони шундаки, ушбу индекс натижаларига қараб мамлакат қайси товарларни экспорт қилиши ва қайси товарларни импорт қилиши лозимлиги тўғрисида хулоса чиқариш мумкин. Агар муайян товар ёки хизмат бўйича мамлакатнинг нисбий устунлик индекси 1 дан кичик бўлса, у ҳолда ушбу мамлакат учун ушбу товарларни импорт қилиши самарали ҳисобланади. Агар 1 дан катта бўлса, мамлакат ушбу товарларни экспорт қилишдан ютади.

10. Экспорт (импорт)га ихтисослашув индекси. Бу индекснинг иқтисодий маъноси шундан иборат, яъни ушбу товарнинг 1 бирлик импортига мазкур товарнинг қанча экспорти мос келади. Ушбу индекс қуйидаги формула бўйича ҳисобланади:

$$ES = \frac{x_{ij}}{X_{it}} : \frac{m_{ij}}{M_{it}} \quad (10)$$

Бу ерда m_{ij} – i мамлакатда j товарнинг импорти ҳажми, M_{it} – мамлакатнинг жами импорти ҳажми. Агар ушбу индекс қиймати 1 дан катта бўлса, мамлакат ушбу товар бўйича экспортга ихтисослашган, деб ҳисобланади, агар 1 дан кичик бўлса, импортга ихтисослашган, деб қаралади.

Масалан, 2017 йилда озиқ-овқат маҳсулотларининг Ўзбекистон экспортидаги улуши 6,3%, импортдаги улуши эса 9,8%ни ташкил қилган [5, 142]. У ҳолда экспортга ихтисослашув индекси $ES=0,063:0,098=0,64<1$. Демак, Ўзбекистон озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича экспортга эмас, балки импортга ихтисослашган.

11. Экспорт диверсификация индекси. Экспорт диверсификация индексини ҳисоблаш ҳалигача кўплаб ривожланаётган мамлакат учун катта аҳамият касб этади. Чунки бу каби мамлакатларнинг асосий қисми тор спектрдаги товар ва хизматларни экспорт қилиш орқали даромад олмақдалар. Бу товарлар нархининг нобарқарорлиги ушбу мамлакатларда жиддий муаммоларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ушбу мамлакатларда экспортни диверсификациялаш орқали барқарор ривожланишни таъминлаш мумкин. Ушбу жараёни баҳолашда “**Экспорт диверсификация индекси (DX)**” дан фойдаланилади. У қуйидагича ҳисобланади:

$$DX_j = \frac{\sum |h_{ij} - h_i|}{2} \quad (11)$$

Бу ерда: h_{ij} – i товар экспортининг j мамлакат жами экспортидаги улуши; h_i – i товар экспортининг бутун дунё экспортидаги улуши. Ушбу кўрсаткич қанча катта бўлса, мамлакатда экспорт диверсификацияси шунча юқори бўлади. Агар индекс битта товар ёки хизмат тури учун ҳисобланса, табиийки, унинг қиймати кичик бўлади. Чунки мамлакат

фақат бир турдаги товар ёки хизмат экспорти билан шуғулланса, унинг экспортида диверсификация мавжуд бўлмайди. Товар ва хизматлар тури ортиб боргансари индекснинг қиймати ҳам катталашиб боради. Бу эса мамлакат ташқи савдосининг диверсификациялашув даражаси юқори эканлигидан далолат беради.

12. Херфиндал-Хиршман индекси (ННІ). Ушбу индекс мамлакатларнинг ташқи савдодаги монополлашув даражасига баҳо бериш учун ишлатилади [8]. Агар дунё ташқи савдода ҳар бир мамлакат улушини (% да) $S_1, S_2, S_3, \dots, S_n$ деб белгиласак, Херфиндал-Хиршман индекси қуйидагига тенг бўлади:

$$HNI = S_1^2 + S_2^2 + \dots + S_n^2 \quad (12)$$

Херфиндал-Хиршман индексининг энг катта қиймати 10000 га тенг, чунки агар дунёнинг барча экспорти битта мамлакат томонидан амалга оширилса $HNI = 100^2 = 10000$ га тенг бўлади ва ушбу ҳолат экспортдаги якка ҳокимлик, деб аталади. Лекин бу реал ҳаётда учрамайдиган ҳолат ҳисобланади. Экспорти дунё экспортининг 1%ини ташкил қилувчи 100 та мамлакат учун ушбу индекс $HNI=100$ бўлади, чунки $HNI = 1_1^2 + 1_2^2 + \dots + 1_{100}^2 = 100$.

Херфиндал-Хиршман индексининг қийматига кўра жаҳон бозоридаги монополиялашувни 3 турга ажратиш мумкин:

1. Юқори монополлашган бозор, агар $1800 < HNI < 10000$ бўлса;
2. Ўртача монополлашган бозор, агар $1000 < HNI < 1800$ бўлса;
3. Паст даражада монополлашган бозор, агар $HNI < 1000$ бўлса.

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо алоқаларининг 2000-2017 йиллардаги асосий кўрсаткичларини қуйида келтирилган жадвалда кўришимиз мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо алоқаларининг асосий кўрсаткичлари
(млн. АҚШ доллари)

Кўрсаткичлар	Йиллар																	
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ташқи савдо айланмаси	6212,1	6307,3	5700,4	6689,2	8669	9500,1	11171,4	14227,1	21197,3	21209,6	22199,2	26365,9	26416,1	28269,6	27530,0	24924,2	24232,2	26907,0
Экспорт	3264,7	3170,4	2988,4	3725	4853	8408,8	6389,8	8991,5	11493,3	11771,3	13023,4	15021,3	13599,6	14322,7	13545,7	12507,6	12094,6	13893,6
Импорт	2947,4	3136,9	2712	2964,2	3816	4091,3	4781,6	5235,6	9704	9438,3	9175,8	11344,6	12816,5	13946,9	13984,3	12416,6	12137,6	13013,4
Ташқи савдо сальдоси	317,3	33,5	276,4	760,8	1037	1317,5	1608,2	3755,9	1789,3	2333	3847,6	3676,7	783,1	375,8	-438,6	91,0	-43,0	880,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Жадвал маълумотларидан кўринаяптики, ташқи савдо алоқаларининг асосий кўрсаткичларидан бири бўлган ташқи савдо айланмаси мамлакатимизда 2002 йилдаги пасайишни ҳисобга олмаганда (5700,4 млн. АҚШ доллари), 2000-2003 йиллар давомида деярли сезиларли даражада ўзгармаган. Ушбу кўрсаткич 2004-2017 йиллар давомида кўтарилиб борган, яъни 2013 йилда энг юқори даражага кўтарилган (28269,6 млн. АҚШ

доллари). 2017 йилда бу кўрсаткич қисман пасайган, яъни 26907,0 млн. АҚШ долларини ташкил этган. Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасининг таркибига чуқурроқ назар соладиган бўлсак, унинг таркибида экспортнинг улуши таҳлил қилинаётган 18 йилдавомида ўртача 55,8%ни ташкил қилган. Бундай кўрсаткич билан мамлакат валюта тушумини ижобий ҳолатда, деб баҳолаб бўлмайди. Ҳаттоки, мамлакатимизда ташқи савдо сальдосининг 2014 ва 2016 йилларда манфий натижаси қайд этилган. Бундай ҳолат узлуксиз давом этадиган бўлса, мамлакатда валюта тақчиллиги вужудга келади ва натижада бу мамлакат иқтисодиётига жиддий салбий таъсир кўрсатади. Шунинг учун ҳозирда мамлакатимиз ҳукумати томонидан республика ташқи савдо айланмаси таркибида экспортнинг улушини сезиларли даражада ошириш бўйича барча зарурий чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасида МДҲ ва бошқа хориж мамлакатларининг 2006-2017 йиллардаги улушини қуйидаги жадвалда кўриб чиқишимиз мумкин (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасида МДҲ ва бошқа хориж мамлакатларининг улуши (жамига нисбатан фоизда)

Кўрсаткичлар	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ташқи савдо айланмаси:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
МДҲ мамлакатлари билан	43,2	49,2	40,9	37,7	43,1	43,5	48,2	42,2	43,9	38,3	34,6	36,2
Бошқа хориж мамлакатлари билан	56,8	50,8	59,1	62,3	56,9	56,5	51,8	57,8	56,1	61,7	65,4	63,8
Экспорт:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
МДҲ мамлакатлари билан	42,0	47,5	34,2	33,3	45,2	44,7	56,6	46,4	50,0	41,8	35,9	37,7
Бошқа хориж мамлакатлари билан	58,0	52,5	65,8	66,7	54,8	55,3	43,4	53,6	50,0	58,2	64,1	62,3
Импорт:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
МДҲ мамлакатлари билан	44,8	52	48,8	43,3	40,1	41,8	39,2	37,8	38,0	34,8	33,4	34,6
Бошқа хориж мамлакатлари билан	55,2	48	51,2	56,7	59,9	58,2	60,8	62,2	62,0	65,2	66,6	65,4

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Жадвал маълумотларидан кўринаяптики, Ўзбекистон Республикасининг 2006-2017 йиллардаги ташқи савдо айланмасининг таркибида МДҲ мамлакатларининг улуши ўртача 41,8%ни, бошқа хориж мамлакатларининг улуши ўртача 58,2%ни, шундан: экспорт бўйича МДҲ мамлакатларининг улуши ўртача 42,9%ни, бошқа хориж мамлакатларининг улуши ўртача 57,1%ни ҳамда импорт бўйича МДҲ мамлакатларининг улуши ўртача 40,7%ни, бошқа хориж мамлакатларининг улуши ўртача 59,3%ни ташкил этган. Демак, кўриниб турибдики, мамлакатимизнинг ташқи савдо алоқалари МДҲ мамлакатларига қараганда бошқа хориж мамлакатлари билан кўпроқ йўлга қўйилган.

Ўзбекистон Республикасида ташқи савдонинг ривожланиши лозим бўлган соҳаларидан яна бири бу ташқи савдонинг тармоқ таркибидир. Қуйидаги жадваллар ёрдамида мамлакатимизнинг 2006-2017 йиллардаги экспорти ва импортнинг таркибини таҳлил қилишимиз мумкин (3- ва 4-жадваллар).

2006-2017 йилларда Ўзбекистон экспорти таркиби (умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида)

Товарлар гуруҳи	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Пахта толаси	17,2	12,5	9,2	8,6	12,1	8,9	9,3	8,1	7,7	5,9	5,3	3,4
Озиқ-овқат маҳсулотлари	7,9	8,5	4,4	6	9,7	13,3	6,5	10,3	12,4	10,5	5,7	6,3
Кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар	5,6	6,8	5,6	5	5,1	5,6	5,6	4,2	4,8	4,9	6,9	6,4
Энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари	13,1	20,2	25,2	34,2	22,8	18,5	34,6	23,9	22,9	21,5	14,2	13,8
Қора ва рангли металлар	12,9	11,5	7	5	6,9	7,4	7,8	6,6	7,2	6,6	5,9	6,6
Машина ва асбоб-ускуналар	10,1	10,4	7,5	2,9	5,5	6,6	6,5	5,7	4,0	1,3	1,8	2,6
Хизматлар	12,1	10,7	10,4	8,8	10,3	11,8	17,3	20,5	22,4	24,5	25,8	25,2
Бошқалар	21,1	19,4	30,7	29,5	27,7	27,8	12,5	20,4	18,6	24,9	34,4	35,7
Жами:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Жадвал маълумотларидан кўринаяптики, 2017 йилда мамлакатимиз экспортининг чорак қисмидан кўпроғи (25,2%) хизматлар ҳиссасига тўғри келган. Кейинги ўринларни эса энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари (13,8%), қора ва рангли металлар (6,6%) ҳамда кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар (6,4%) эгаллайди. Жадвалдан яна шуни кўришимиз мумкинки, мамлакатимизда хизматлар экспорти 2012 йилдан 2017 йилга қадар сезиларли даражада ошиб борган. Ривожланган мамлакатлар экспортининг таркибига эътибор қаратилса, шуни кузатиш мумкинки, яъни уларда хизматлар экспорти ташқи савдо айланмасининг ярмидан кўпроғини ташкил қилади. Демак, келажакда Ўзбекистонда хизматлар экспортини янада ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Чунки хизматлар соҳаси экспорти ўзини тез оқлайди ва қилинган харажатлар бошқа соҳаларга қараганда тезроқ қопланади.

2006-2017 йилларда Ўзбекистон импорти таркиби (умумий ҳажмга нисбатан фоиз ҳисобида)

4-жадвал

Товарлар гуруҳи	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Озиқ-овқат маҳсулотлари	8,1	7,9	8,1	9	10,5	11,5	10,9	9,6	10,8	12,8	11,9	9,8
Кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар	15	14,8	13	11,1	13,8	12,5	13,7	14,1	15,9	16,9	17,5	16,5
Энергия манбалари ва нефть маҳсулотлари	4,3	3,3	2,1	3,5	7,1	8,5	6,6	7,2	6,2	5,8	4,8	5,7
Қора ва рангли металлар	10,4	8,3	6,8	6,3	8,1	7,6	7,2	7,8	7,9	7,4	7,6	9,8

IQTISODIYOT

Машина ва асбоб-ускуналар	40,3	46,6	53,3	56,5	43,9	44,0	45,9	43,7	39,5	40,5	41,3	38,9
Хизматлар	9,1	7,4	5,7	4,4	5,3	4,9	5,7	6,8	8,0	7,7	6,7	7,5
Бошқалар	12,8	12	11	9,2	11,2	10,9	9,9	10,8	11,6	8,8	10,2	11,8
Жами:	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Ушбу жадвалдан кўришимиз мумкинки, 2017 йилда мамлакатимиз импортининг таркибида қуйидагилар катта улушни ташкил этган: машина ва асбоб-ускуналар импорти (38,9%), кимё маҳсулотлари ва ундан тайёрланган буюмлар импорти (16,5%), озиқ-овқат маҳсулотлари импорти (9,8%), қора ва рангли металллар импорти (9,8%). Жадвал маълумотларидан яна шунга аҳамият бериш керакки, мамлакатимиз импорт таркибида машина ва асбоб-ускуналар импортининг юқорилиги (жами импортнинг 38,9%и) ижобий ҳолат, деб ҳисоблаш мумкин. Чунки бу мамлакатимизда ишлаб чиқариш жараёнини замонавий техника ва технологиялар билан таъминлаш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасининг 2012-2017 йиллардаги қитъалар бўйича тақсимотини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин (5-жадвал).

5-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасининг қитъалар бўйича тақсимоти (жами товар айланмасига нисбатан фоизда)

Қитъалар	Йиллар					
	2012 й.	2013 й.	2014 й.	2015 й.	2016 й.	2017 й.
Африка	0,3	0,2	0,2	0,3	0,1	0,1
Америка	2,9	2,5	2,3	2,6	4,2	2,3
Австралия ва Океания	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Европа	49,1	43,2	39,1	38,1	42,2	42,7
Осиё	47,7	49,4	53,8	53,2	47,2	47,4
Жами:	100	100	100	100	100	100

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатиб турибдики, Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасининг асосий қисми Европа ва Осиё қитъаларига тўғри келади. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасининг таркибида Европа ва Осиё қитъаларининг улуши 2012 йилда 96,8%ни ташкил қилган бўлса, бу кўрсаткич 2017 йилда 90,1%ни ташкил қилган, яъни 6,7%га камайган. Умумий қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо айланмасининг таркибида ушбу икки қитъанинг улуши 2012-2017 йиллар давомида асосий қисми, яъни ўртача 92,2%ни ташкил қилган. Бу ҳолатни ижобий, деб баҳолаб бўлмайди, чунки ҳозирда мамлакатимиз ҳукумати томонидан қаратилаётган асосий эътибор ҳам бу мамлакат ташқи савдо айланмасининг географиясини (асосан экспорт географиясини) кенгайтиришдан иборатдир. Мазкур фикрдан келиб чиққан ҳолда дунёнинг бошқа қитъаларида ҳам мамлакатимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотиш бўйича янги бозорларни қидириб топиш ва ушбу бозорларга маҳсулотлар экспортини амалга оширишни йўлга қўйиш зарур.

Юқоридагилардан хулоса қилган ҳолда, Ўзбекистонда ташқи савдо фаолиятини такомиллаштириш учун қуйидаги вазифаларни амалга ошириш лозим:

ташқи савдони тартибга солиш бўйича ҳуқуқий базани такомиллаштириш ва экспорт қилувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини қонуний ҳимоялашни янада кучайтириш;

ташқи савдо тўғрисидаги ахборотлар базасини ривожлантириш, уни сақлаш, қайта ишлаш ва фойдаланиш тизимини такомиллаштириш;

ташқи савдо бўйича ҳисоботларни қабул қилиш ва қайта ишлашнинг электрон тизимини яратиш ва бошқариш;

ташқи савдо учун зарурий инфратузилма элементларини ривожлантириш ва шу орқали ташқи савдодаги ҳудудий мутаносибликни таъминлаш;

ташқи савдонинг товар таркибини такомиллаштириш ҳамда экспортда хизматлар улушининг ортишига эришиш;

ташқи савдо бўйича статистик тадқиқотларда жаҳон тажрибасидан кенг фойдаланиш ва шу орқали уларнинг самарадорлигини ошириш;

ташқи савдонинг илмий асосланган прогнозини амалга ошириш.

Ушбу масалаларнинг тўғри ва ўз вақтида ҳал этилиши Ўзбекистонда ташқи савдо фаолиятининг барқарорлигини таъминлайди. Илмий муассасалар ва ишлаб чиқарувчиларнинг илмий-амалий ҳамкорлигини йўлга қўйиш, ишлаб чиқаришга илм-фан ютуқларини, айниқса, статистик тадқиқотлар натижаларини жорий қилиниши ташқи савдога салбий таъсир қилиши мумкин бўлган ҳолатларга олдиндан тайёрланиш ва уларни бартараф этиш чора-тадбирларини амалга ошириш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

2. **Ayubjonov A.H.** Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi: O'quv qo'llanma – T.: TDIU, 2007.

3. **Soatov N.M., Tillaxo'jayeva G.N.** Statistika: O'quv qo'llanma – T.: TDIU, 2006.

4. Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017 год. – Ташкент, 2018.

5. www.mfer.uz.

6. www.wikipedia.org.

7. www.wikipedia.org/herfindal-hirshmanindex.

УДК: 338

KORXONALARDA INNOVATSION JARAYONLARNI TASHKIL ETISH YO`LLARI

ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

WAYS OF ORGANIZING THE INNOVATIVE PROCESSES IN ENTERPRISES

Qayimova Zumrat Abdullayevna

BuxDU iqtisodiyot kafedrasida katta o'qituvchisi

Narziyeva Dilafroz Muxtorovna

BuxDU iqtisodiyot kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch soʻzlar: realsektor, innovatsiya, innovatsion texnologiya, innovatsion infratuzilma, klaster.

Ключевые слова: реальный сектор, инновация, инновационная технология, инновационная инфраструктура, кластер.

Key words: real sector, innovation, innovative technologies, innovative infrastructure, cluster.

Maqolada innovatsion jarayonlarning nazariy asoslari, realsektor korxonalarida faoliyatida innovatsion rivojlanishning istiqbolli yo`nalishlari yoritilgan. Shuningdek, realsektor korxonalarida innovatsion infratuzilmani rivojlantirish bilan bogʻliq boʻlgan muammolar aniqlangan va ularni hal qilishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

В данной статье рассматриваются теоретические основы инновационных процессов, описываются перспективы инновационного развития в деятельности предприятий реального сектора. А также на основе всестороннего анализа имеющихся подходов выявлены некоторые проблемы формирования инновационной инфраструктуры и разработаны предложения по развитию и совершенствованию инновационных систем предприятий.